

mede in opdracht van eindredacteur Bosch, verzameld heeft? En waarom meldt de tekst dat er in 1808 nog geen vier ton aan rijkssubsidies uitgekeerd is, terwijl dat volgens tabel 2.1 meer dan zes ton geweest zou zijn?

In de overeenkomstige hoofdstukken over de tweede periode (1813-1849) komt Bosch gelukkig voor een deel aan deze bezwaren tegemoet. Daar viel ook moeilijk aan te ontkomen, want de waterstaatkundige en financiële avonturen van koning Willem I zijn vrijwel onlosmakelijk verbonden. Hier komt hij ook scherper dan in de eerdere hoofdstukken tot de conclusie dat '...bezuinigingsmaatregelen, en in eerste instantie dus niet het vergroten van de provinciale autonomie, de doorslaggevende redenen achter de overdracht van rijkswerken [vormden]'. Met andere woorden: het rijk wilde de waterstaat wel naar zich toetrekken, maar kon zich dat niet altijd veroorloven.

De hoofdstukken vier en zeven, over de activiteiten van rijkswaterstaat, zijn voor meer mensen interessant dan de politiek-institutionele hoofdstukken. Hij beschrijft heel leesbaar de belangrijke waterstaatkundige werken uit de betreffende periodes. Toch voegt het nieuwe boek niet veel meer toe aan *Twee eeuwen rijkswaterstaat* dan details over wie een bepaald project getrokken heeft en wat dat betekende voor zijn positie binnen de waterstaatsdienst.

Een probleem blijft dat Bosch zich te weinig los heeft kunnen maken van de prestigieuze organisatie waar hij de geschiedenis van beschreven heeft. Het boek vertoont te weinig elementaire twijfel aan de logica van centralisatie van het waterslaatsbestuur. Te gemakkelijk wordt de stelling aangehangen dat de waterstaat gediend is bij centraal beheer in handen van de rijksoverheid. Dat laat te weinig ruimte voor andere actoren. Lagere overheden komen soms dan nog wel aan bod, private financiers en exploitanten van infrastructuur nauwelijks. Bij dat laatste speelt ook een rol dat Bosch naar mijn idee de 'waterstaat' te veel als een eenheid ziet. Het maakt nogal wat uit voor de logica van centralisatie of we het hebben over het onderhoud van de zeedijken of over de aanleg van een straatweg.

Indicatief voor zijn verbondenheid met zijn onderwerp is ook dat Bosch zonder schroom de stelling poneert dat het waterstaatsbeleid van koning Willem I weliswaar staatsrechtelijk niet helemaal door de beugel kon, maar toch van groot belang geweest is voor de ontwikkeling van het land, en dan vanzelfsprekend in positieve zin. Ik zou een dergelijke conclusie pas voor mijn rekening durven nemen na een analyse waarbij zowel de negatieve effecten van 's konings financiële wanbeheer op de private investeringen, als de potentiële opbrengsten van alternatieve aanwending van de door hem bestede middelen meegenomen zijn. Zonder die beide elementen zijn conclusies omtrent het infrastructurele beleid in de periode 1815-1830 niet meer dan geloofsbelijdenissen. Bosch had in dit proefschrift een stap verder kunnen gaan en het is wat teleurstellend dat hem dat niet echt gelukt is. Wellicht waren de verwachtingen te hoog gespannen?

Peter Grootte

H. Krabbendam, L. J. Wagenaar, ed., *The Dutch-American experience. Essays in honor of Robert P. Swierenga* (VU studies on protestant history V; Amsterdam: VU uitgeverij, 2000, 300 blz., ISBN 90 5383 702 7).

Een bundel opstellen ter ere van Robert Swierenga die in juni 2000 65 jaar is geworden maakt nieuwsgierig. Hij geldt immers als de meest deskundige Amerikaanse onderzoeker en publicist op het gebied van de negentiende-eeuwse emigratie van Nederlanders naar de Verenigde Staten. Die terecht reputatie steunt op een zo omvangrijke verzameling en bewerking van individuele en gezinsgegevens dat ze, volgens één van de auteurs van deze bundel geen parallel heeft in de etnische geschiedschrijving van de Amerikaanse immigratie in de negentiende eeuw. S wieren-

ga's bibliografie laat de breedte en de ontwikkeling van zijn belangstelling zien. Begonnen als enthousiaste supporter van de kwantificerende methode in de economisch-sociale geschiedschrijving die in de jaren zestig doorbrak, bracht hij nieuwe en bredere inzichten in de agrarisch-economische geschiedenis van *de frontier* in het Midwesten. In de jaren zeventig richtte hij zich op de thema's etniciteit en immigratie, toegespitst op de Nederlandse variant, met een latere brede uitwaaiering naar deelthema's als de ervaringen van deze immigranten in de VS, de factoren die hun kerkelijke en politieke voorkeuren bepaalden en vergelijkingen met de Nederlandse emigratie naar andere gebieden, met name Oost-Indië. Ook hier bracht de toepassing van zijn kwantificerende benadering bredere inzichten dan de tot dan toe gangbare narratieve bronnen mogelijk maakten.

De redacteurs Hans Krabbendam en Larry Wagenaar hebben de in totaal 17 opstellen rond vijf thema's (*sections*) gegroepeerd. De eerste twee bijdragen van sectie 1, respectievelijk geschreven door de beide redacteurs en Harry Stout, één van Swierenga's eerste leerlingen, richten zich bij wijze van inleiding op zijn persoon, zijn opleiding, carrière (van 1968-1996 aan Kent State University, Ohio) en publicaties. In deze sectie is behalve een mooi stuk van James Schaap dat deels fictie deels gedocumenteerd is, de bibliografie van Swierenga opgenomen.

Sectie 2, gewijd aan 'Immigration and ideology', bevat vier opstellen waarvan er twee opvallen. Uitgaand van de traditionele bewering dat veel Afgescheidenen (van 1834) in de jaren 1840 naar Amerika emigreerden uit protest tegen hun behandeling door de hervormde kerk en de Nederlandse staat vraagt Krabbendam zich af waarom dan niet alle Afgescheidenen wegtrokken. In een goed beredeneerd betoog zoekt hij de verklaring in een verschil van opvatting over de relaties tussen kerk en staat dat er in de kringen van de Afscheiding bestond. Pieter Stokvis behandelt een ander ideologisch thema, de botsing van socialistische en anarchistische idealen met de 'American dream'. Aan de hand van een aantal voorbeelden laat hij zien hoe snel bij Nederlandse arbeiders de socialistische inspiratie verdampte door economisch succes en/of sociale mobiliteit in Amerika.

Sectie 3 onderstreept een ander belangrijk aspect van Swierenga's werk, 'Immigrant mobility', dat hier onderdak biedt aan drie opstellen. Eén van de aardigste van de hele bundel is dat van Brian Beltman die aan het voorbeeld van de Nederlandse nederzetting in Pella, Iowa demonstreert hoe verhullend officiële cijfers kunnen werken. De *US population censuses* van 1860 en 1870 laten namelijk een sterke continuïteit zien, maar Beltman toont aan dat er in het decennium van de *civil war* in Pella heel wat aan de hand was. 75 Mannen gaven gehoor aan Lincolns oproeping van vrijwilligers. Bovendien verlieten in 1864 eerst een groep van 16 families en wat later een tweede groep van 18 families Pella om naar het vrije en veilige Oregon te gaan. Een forse aderlating dus van de populatie die in 1869 weer werd goed gemaakt door de terugkeer van de meesten. Mobiliteit was veel meer een kenmerk van Nederlandse katholieke immigranten in Wisconsin dan van de gereformeerden in Michigan en Iowa en dat kwam door een tijdsverschil, betoogt Yda Schreuder in haar bijdrage. Terwijl de protestantse immigratie plaats vond in het agrarische Amerika van het midden van de negentiende eeuw, kwam de katholieke vooral op gang tegen het eind van de eeuw toen industrialisatie en urbanisatie in de VS in volle opmars waren. Het derde opstel is van de in 1999 overleden Henk Stekelenburg. Het valt qua opzet en tijdsbestek een beetje buiten het raam van de sectie. Het beschrijft vooral het Nederlandse emigratiebeleid met betrekking tot Noord-Brabant in de jaren 1947-1963.

Sectie 4 gaat met twee bijdragen in op wat voor zeker twee generaties gereformeerde immigranten een centrale kwestie was: het ontstaan van de Christian Reformed Church naast de Reformed Church of America, CRC versus RCA. Donald Luidens en Roger Nemeth richten

zich vooral op de RCA, Richard Harms op de CRC. Het zijn informatieve stukken die vanuit cultureel-sociaal oogpunt vooral het verzet van de CRC tegen amerikanisering laten zien.

Het is een gelukkig idee geweest van de redactie de bundel te besluiten met een serie kleine biografieën als sectie 5. Het zijn stuk voor stuk goed geschreven portretten die de kerkelijke en maatschappelijke problemen die in de vorige secties ter sprake kwamen, *ad hominem* demonstreren. Ze zijn in chronologische volgorde opgenomen. Aan bod komen eerst twee predikanten, een CRC- en een RCA-dominee, respectievelijk door James Bratt en Earl Kennedy. George Harinck werpt in een belangrijk opstel over Geerhardus Vos, hoogleraar aan Princeton Theological Seminary, licht op deze tamelijk onbekende en tot mystiek geneigde figuur die een centrale rol speelde bij de introductie van Abraham Kuypers neo-calvinisme in de VS. Annemieke Galema vestigt daarna de aandacht op de kleine Friese kolonie in Chicago. Het laatste portret van de hand van Cornelis van Minnen mag met recht een uitsmijter genoemd worden. Hij schrijft over Hendrik Willem van Loon, een bourgondisch man in voorkomen en manier van leven, journalist, illustrator en polyhistor die zich tijdens de Tweede Wereldoorlog zeer verdienstelijk maakte voor de Nederlandse belangen in de VS.

Als geheel is de bundel, mede dankzij de strakke organisatie een geslaagde publicatie te noemen. Ze laat op veel plaatsen de aanknopingspunten met het werk van Swierenga zien. Toch is er in diens werk een element dat in de bundel nauwelijks wordt weerspiegeld, namelijk zijn vroege studies over *de frontier* en met name het aanrakingsgebied met de *native Americans*, de Indiaanse stammen in het Midwesten. Op een enkele plaats komen die contacten heel even ter sprake, maar men zou er graag meer over hebben gelezen want ook hier lag een deel van de belevingswereld van de vroege Nederlandse immigranten.

N. Bootsma

P. van der Velde, *Een Indische liefde. P. J. Veth (1814-1895) en de inburgering van Nederlands-Indië* (Dissertatie Leiden 2000; Amsterdam: Balans, 2000, 451 blz., f65,-, ISBN 90 5018 529 0).

Deze biografie van de negentiende-eeuwse hoogleraar in de Indische taal- en volkenkunde P. J. Veth (1814-1895) is een belangrijk boek. Niet omdat er in Nederland zo weinig biografieën zouden zijn geschreven. Die mythe kunnen we inmiddels gevoeglijk achter ons laten. Wel omdat Van der Velde via het leven van Veth het negentiende-eeuwse liberalisme tekent in al zijn progressiviteit en beperktheden. Dat leven illustreert hoe zich dat liberalisme ontwikkelde tot een Nederlands nationalisme en hoe belangrijk daarin de koloniale factor werd, voor Veth zelfs 'de bestaansgrond van Nederland'.

De Dordtenaar Veth, zoon van een groothandelaar in ijzerwaren, evolueerde van een begaafd en hardwerkend student in de theologie tot een even hard werkend hoogleraar in de Indische taal- en volkenkunde. Zuinig op zijn tijd liet hij geen ogenblik ongebruikt en wist hij naar eigen zeggen zo zijn werkzaamheid 'te vermenigvuldigen'. Zijn weg liep van de studie theologie in Leiden over Breda, waar hij korte tijd aan het KMA Engels en Oosterse talen doceerde (1838-1841), naar het Atheneum in Franeker (1841-1842) en vandaar via het Atheneum Illustre te Amsterdam (1842-1864) terug naar de Leidse universiteit (1864-1884). Met *Java, zijn magnum opus* van drie delen en 3.000 bladzijden, werd hij de autoriteit op het gebied van Nederlands-Indië. En al was hij een slecht didacticus die zijn beperkt aantal studenten uit eigen werk dicteerde en voorlas, hij had door zijn persoonlijke aandacht bij hen geen slechte pers.

Zijn oeuvre omvat 20.000 bladzijden waarvan 80% aan Indië is gewijd. Hij werd de popu-